

li kumanda heyeti, 1687'den itibaren eski usullerinden biri olan "toprak set" savaşını canlandırmaya çalışmıştır. Daha sonraki yıllarda meydan muharebelerinin her birinde araba kalesi dizildikten başka Fransız uzmanlarının tâlimatıyla "meteris"ler (siper) alınıp ordugâhlar birer ikişer veya üçer kat meterislerle takviye edilmiştir (Marsigli, s. 189, 220). Osmanlılar, 1683-1698 süresinde Habsburglar'a karşı yaptıkları meydan savaşlarının hemen tamamını tabur / istabur cengi veya meşhur Zenta muharebesi gibi tabur muharebesi şeklinde adlandırmıştır (BA, D.YNÇ, 34102, s. 6: "muhârebe-i tabur-i cistr"). Halbuki bu çatışmalarda eski tarz araba savaşları orduların genel taktığının yalnız bir parçasını oluşturmuştu. Bütün bunlar alışkanlığın yanı sıra tabur cengi kavramındaki değişikliği de yansıtmaktadır. Dönemin kaynaklarında açıkça görülebildiği gibi tabur sözü bir taraftan arabalarla, meterislerle, tabyalarla ve top tüfekle takviye edilen ordugâhi ifade ederken diğer taraftan giderek artan ölçüde piyade ve süvarilerden oluşan, ateşli silâhlarla donatılmış, belirli bir savaş düzeniyle (genellikle dörtgen şeklinde) hücumu geçen orduya işaret etmekteydi (Anonim Osmanlı Tarihi, s. 25: 1691 Salankamen [Szalánkemén] savaşında "tabur gelip top erişir mahalde alayların bağlayıp ..."). Bundan dolayı XVII. yüzyılın sonunda tabur cengi, ilk olarak tahkim edilen taburlara verilen ve birçok bakımdan kale kuşatmasını andıran savaşı, ikinci olarak da dizilen orduların savaşını ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Kelimenin geç Osmanlı döneminde, "Birbirine arkasını vermiş dört diziden mürekkep murabbauş-şekl bir asker veya top ve saire mecmûu ki her taraftan düşmana mukabele edip bir istihkâm teşkil eder ..." şeklinde kazandığı anlam da buna dayanır. Tabur bugün de askerî örgütlenmede kullanılır ve dört bölükten oluşan askerî birliği ifade eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Doerfer, *TMEN*, II, 608-611; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Târîhi* (haz. Ziya Yılmazzer), Ankara 2003, I, 160, 263, 738-742; *Anonim Osmanlı Tarihi: 1099-1116/1688-1704* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 25, 120; D. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Medieval Society*, London 1956, s. 125-126; Halil İnalçık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East* (ed. V. J. Parry – M. E. Yapp), London 1975, s. 195-217; V. J. Parry, "La manière de combattre", a.e., s. 218-256; T. Pálósfalvi, *Nikápolytöl Mohácsig 1396-1526*, Budapest 2005, s. 103; G. Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Si-*

lah Sanayisi (trc. Tanju Akad), İstanbul 2006, s. 40-41; J. B. Szabó, *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarorszáig*, Budapest 2007, s. 127-134; Mária Ivanics, *A Dzsingisz-legenda könyvének nomád fejedelmé, Szeged 2007*, s. 40; L. F. Marsigli, *Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról* (trc. M. F. Molnár), Budapest 2007, s. 189, 220, 225; Feridun M. Emecen, "İlk Osmanlı Savaşları ve Taktikleri Üzerine Bazı Tespitler", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular* (ed. Feridun M. Emecen), İstanbul 2008, s. 267-275; Hasan Eren, "Türkçe İstabur Kelimesi Üzerine", *TDAY Belleten* (1956), s. 145-152; E. C. Antoché, "Du tâbor de Jan Žižka et de Jean Hunyadi au tabur çengi des armées ottomanes. L'art militaire hussite en Europe orientale au proche et au moyen orient (XVe-XVIIe siècles)", *Turcica*, XXXVI, Paris 2004, s. 91-124.

 PAL FODOR

TABUT

(bk. AHİD SANDIĞI).

et-TÂC fî AHLÂKÎ'L-MÜLÛK (التاج في أخلاق الملوك)

Câhiz'e (ö. 255/869) nisbet edilen
siyaset ahlâkına
ve yönetici-yönetilen ilişkilerine
dair eser.

Kısaca *et-Tâc ve Ahlâku'l-mülûk* adlarıyla da anılır. Müellif eserini Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Alellah'ın veziri, edip ve şair Feth b. Hâkân'a ithaf etmiştir. *et-Tâc*, müellifin Sâsânî siyaset kültürü ve Emevî yönetimiyle ilgili geniş birikimi yanında Abbâsî devlet düzenine dair bizzat vâkıf olduğu ve bu konuda derlediği bilgilerden oluşur. Müellif eserini yazarken devlet ve siyaset konularında İran kaynaklarından, özellikle Halife Mansûr döneminde ve öncesinde Farsça'dan Arapça'ya çevrilen eserlerden yararlanmıştı. Ayrıca Sâsânî Hükümdarı Enûşîrvân'a nisbet edilip İbnü'l-Mukaffa' tarafından Arapça şerhedilen, bugün elde bulunmayan *et-Tâc* isimli bir eserden de (İbnü'n-Nedîm, s. 172) faydalanmış olması muhtemeldir.

et-Tâc kısa bir mukaddime ile dört bölümden (bab) oluşur. Müellif eserin ilk sayfalarında hükümdara saygıyı pekiştirmek, bu saygının kurallarını ortaya koymak, halkın mutluluğunun hükümdarlarına bağlılıkta olduğunu anlatmak, toplumların hükümdarlara ihtiyacını göstermek, ayrıca hükümdarlara yaraşır ahlâk ve karakter özelliklerini tanıtmak amacıyla bu kitabı kaleme aldığını belirtmekte, bu arada yöneticilerin sorumluluklarıyla ilgili daha önce *Ahlâku'l-fityân ve fezâ'ilü ehli'l-ba-*

âle adlı bir eser yazdığını söylemektedir. Yöneticilerle ilgili bazı âyetler zikrederek adı geçen eserde eksik bıraktığı hususları bu kitapta ele aldığını ifade etmektedir. Eserin birinci bölümü hükümdarların huzuruna nasıl girileceğine, bu durumda hükümdarın ne yapması gerektiğine dair kuralları içerir. İkinci bölüm hükümdarların sofrasında bulunmanın âdâbına dairdir. Câhiz bu bölümde ve bundan sonraki bölümlerde İran hükümdarları ve İslâm halifelerinden örnekler sıralayarak yönetici-yönetilen ilişkilerinde gözetilmesi gereken kurallarla ilgili bilgiler vermektedir. Hükümdarın çevresiyle münasebetlerinin konu edildiği üçüncü bölümde özellikle Emevîler ve Abbâsîler'deki eğlence ve müziğe dair âdet ve uygulamalar hakkında verilen bilgiler kültür tarihi açısından büyük değer taşır. Bu arada müellifin eski İran yöneticilerinin siyaset ahlâkına dair bol alıntılar yapmasının sebebinin zikretme bağlamında geçen, "Çünkü onlar bu hususta öncüdürler; biz devlet ve yönetim ilkelelerini ... onlardan aldık" şeklindeki ifadesi İslâm siyaset geleneğinin oluşum döneminde İran etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bu bölümde Emevî ve Abbâsî halifelerinin karakterleri, zevk ve eğlenceleri gibi hususlarda yer alan bilgiler de ilgi çekicidir. Hükümdarın çevresinde bulunacaklarda aranan karakter yapısı hakkındaki son ve en uzun bölümde genellikle yönetici-yönetilen ilişkisi bağlamında oyun, eğlence, ibadet, gezinti gibi günlük yaşayışla teselli, öfke, sır saklama, bağışlama, konuşma âdâbı, yolculuk âdâbı, çocuk eğitimi, cömertlik, giyim kuşam gibi konular işlenmiştir. Bu arada müellifin bazı ahlâkî hasletlere özel bir yer ayırdığı görülür. Meselâ vefakârlığın öneminden bahsederken vefa ehline iyilik etmenin ve onlara güvenmenin hükümdarlarca gözetilmesi gereken bir ödev olduğunu, vefakârlıktan daha üstün bir erdemin bulunmadığını belirtmekte, bazı İran ve İslâm yöneticilerinin bu erdeme verdiği önemi gösteren ilginç anekdotlar zikretmektedir. Aynı bölümün dikkat çekici yönlerinden biri de bazı Emevî ve Abbâsî hükümdarlarının içkiye olan düşkünlükleri hakkındaki mâlûmattır. Savaş stratejisine dair bilgilerle sona eren eser, aynı zamanda İslâm'ın İran'da hâkim olmasının ardından uygulama imkânını kaybeden bazı gelenekleri tanıtmaması bakımından değerlidir.

Ahmed Zeki Paşa, Abdullah b. Mukaffa'a ait *Kitâbu'l-Âdâb ve el-Edebü's-şâgîr* ile beraber Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki bir mecmua içinde bul-

duğu *et-Tâc*'in yazma nüshasını Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki diğer bir nüsha ile (neşredenin girişi, s. 26-32) karşılaştırarak geniş bir tanıtma yazısıyla birlikte (neşredenin girişi, s. 23-65) yayımlamıştır (Kahire 1332/1914). Nâşir, tanıtma yazısında eserin Câhiz'e nisbeti ve eserden yararlanılanlar gibi çeşitli konularda bilgi vermiş, kitaptan Câhiz'e aidiyetine işaret eden bölümler aktarmıştır (neşredenin girişi, s. 52-59). Ahmed Zeki Paşa "Halep nüshası" demekle yetindiği, Abdullah b. Ömer eş-Şâfiî tarafından 883'te (1478) istinsah edilen bir nüshayı da tanıtmış (neşredenin girişi, s. 61-65); eserin sonuna çoğu Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn*'i ile *Kitâbü'l-Hayevân*'ından alınan bilgiler eklemiş, nüsha farklarını göstermiş, ayrıca dipnotlarda açıklayıcı bilgiler verirken yararlandığı, müellifleri bilinmeyen *Tenbihü'l-mülûk ve'l-mekâyid* ve *Mehâsinü'l-mülûk* adlı eserlerin müelliflerini tesbite yarayacak metin analizleri yapmıştır. Nâşir ayrıca esere Câhiz'in Arap kültüründeki yeriyile *et-Tâc* hakkında bilgi veren Fransızca bir giriş yazmıştır.

Gerek *et-Tâc*'in neşre esas alınan iki nüshasında müellif isminin bulunmamasına gerekse klasik kaynaklardaki Câhiz'e ait kitaplar arasında bu adla bir eser geçmemesine rağmen Ahmed Zeki Paşa'nın *et-Tâc*'i Câhiz'e nisbet ederken metin tahlili yanında dayandığı en önemli delillerden biri, ilki Yâkût el-Hamevî'nin *İrşâdü'l-erib*'i olmak üzere (VI, 76) bazı kaynaklarda Câhiz'in eserlerinden gösterilen (neşredenin girişi, s. 59) *el-Fityân ve fezâ'ilü (ahlâku) ehli'l-batâle* isimli kitabın *et-Tâc*'da müellif tarafından kendi eseri olarak anılmasıdır (s. 3, 4). Diğer bir bilgi ise nâşirin eseri matbaaya verdikten sonra ulaştığı Halep nüshasının başında müellif isminin Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz şeklinde zikredilmesidir (neşredenin girişi, s. 64). Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-zunûn*, I, 38) ve İsmâil Paşa (*Hediyetü'l-ârifîn*, I, 802) Câhiz'in *Ahlâku'l-mülûk* adlı bir eserden söz etmektedir. *et-Tâc*'a dayanarak Sâsânîler döneminde saraydaki makamlar hakkında bir makale yazan Francesco Gabrielli de bu eserin Câhiz'e aidiyeti konusunda Ahmed Zeki Paşa ile aynı kanaati paylaşmaktadır (Schoeler, CXXX [1980], s. 219). Öte yandan önce Osman Reşer, ardından eseri Fransızca'ya çeviren Charles Pellat (*Le livre de la couronne: Ouvrage attribué à Gâhiz*, Paris 1954), tercümesine yazdığı girişte bu iddiaya karşı çıkmaktadır (Schoeler, CXXX [1980], s. 219-221). Benzer görüşleri savunan başka araş-

tırmacılar da vardır (meselâ bk. Tâhâ el-Hâcîrî, s. 8; Cemîl Cebr, s. 67). Bu konudaki tartışmaları eser üzerine yazdığı bir makalede ele alan Gregor Schoeler ise (bk. bibl.) Berlin Staatsbibliothek'te yeni bulunan *Kitâbü Âdâbi'l-mülûk* adlı bir esere dayanıp *et-Tâc fi ahlâkı'l-mülûk*'ün müellifinin Câhiz'in çağdaşı Muhammed b. Hâris et-Tağlibî (es-Sa'lebi) olduğunu ileri sürmüştür. Schoeler'in tesbitine göre bu son eser, Ebû'l-Hasan Ali b. Rezin el-Kâtib tarafından yazılıp 541-569 (1146-1174) yıllarında emirlik yapan Nûreddin Mahmud Zengî'ye ithaf edilmiştir. Ali el-Kâtib kaynakları arasında Tağlibî'nin *Kitâbü Ahlâkı'l-mülûk*'ünü zikretmiştir. Ali el-Kâtib'e ait eser büyük oranda *et-Tâc* ile örtüşmekte olup buna göre Ali el-Kâtib eserini, kendisinin Tağlibî'ye nisbet ederek *Kitâbü Ahlâkı'l-mülûk* ismiyle andığı *et-Tâc fi ahlâkı'l-mülûk*'ten özetleyerek yazmıştır. *et-Tâc*'i Câhiz'e nisbet eden ilk müellifin Yâkût el-Hamevî olduğu bilinmektedir (*İrşâdü'l-erib*, VI, 76). Eseri *Kitâbü Ahlâkı'l-mülûk* adıyla Tağlibî'ye izafe eden Ebû'l-Hasan Ali b. Rezin el-Kâtib, Yâkût'tan yaklaşık bir asır önce yazdığına göre onun verdiği bilgiye güvenmek daha isabetli olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *et-Tâc fi ahlâkı'l-mülûk* (nşr. Ahmed Zeki Paşa), Kahire 1332/1914, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin girişi ve ekleri, s. 23-65, 187-229; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 172; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ': İrşâdü'l-erib* (nşr. D. S. Margoliouth), London 1913, VI, 76; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 246; Ch. Pellat, *The Life and Works of Jâhiz* (trc. D. M. Hawke), London 1969, s. 23; Tâhâ el-Hâcîrî, *el-Câhiz: Hayâtühü ve âşâruh*, Kahire 1969, s. 8; Cemîl Cebr, *el-Câhiz fi hayâtihî ve edebihî ve fikrihî*, Beyrut 1974, s. 67; G. Schoeler, "Verfasser und Titel des dem Gâhiz zugeschriebenen sog. Kitâb at-Tağ", *ZDMG*, CXXX (1980), s. 217-225.

MUSTAFA ÇAĞRIÇ

TÂC-ı HAYDARÎ

(bk. TAÇ).

TAC MAHAL

Hindistan'ın Agra şehrinde XVII. yüzyılda inşa edilen, İslâm türbe mimarisinin en başta gelen eseri.

Türbenin mimari güzelliği kadar çevresinde oluşan romantik hâtıralar da esere ayrı bir özellik katar. Bu durum binanın yapıldığı günlerden bugüne kadar devam etmiş ve âbide, Şah Cihan ile eşi Ercümen

Bânû Begüm (Mümtaz Mahal) arasındaki muhabbetin timsali haline gelmiştir. Tac Mahal romantik hususiyetleri, müstesna bir durum arzeden mimari olgunluğu ve eşsiz güzelliğiyle dünya üzerinde inşa edilmiş eserlerin muhteşem örneklerinden biridir. Bâbürlü mimarisinin bu örneği, bütün İslâm eserleri arasındaki istisnâi mevkiyle sadece müslümanlardan değil diğer din mensuplarından da her zaman saygı görmüş, imrenilen bir eser olmuş, birçok millet, binanın yapımında görev alan mimar ve ustalarla birlikte yapıyı kendine mal etmeye çalışmıştır. Esasında Şah Cihan tarafından yaptırılan Tac Mahal, hükümdarın hâkimiyeti süresinde (1628-1658) en parlak dönemini yaşayan Bâbürlüler'in güç ve kudretini temsil eden bir eser olmasına rağmen çok değişik biçimlerde yorumlanmış ve çok değişik amaçlara alet edilmek istenmiştir. Tac Mahal, her şeyden önce bir müslüman eseri olarak inşa edilen ve Bâbürlü geleneğiyle hânedanın cediti olan Timurlu anlayışını takip eden bir eserdir; bununla birlikte Hindu ve hristiyan mimarisinden etkilendiği ileri sürülmüş, hatta aslında türbenin bir Hindu tapınağı olduğunu iddia edenler çıkmıştır. Özellikle siyasî amaçlar taşıyan bu yöndeki faaliyetlere rağmen Tac Mahal'in Şah Cihan'ın kendi şahsiyetiyle irtibat halinde İslâm muhitinde teşekkül etmiş bir eser olduğu gerçeği değiştirilememiştir. Bazı Avrupalı yazarların ısrarla savundukları, Tac Mahal'in Venedikli bir mimar tarafından inşa edildiği fikri de zamanla terk edilmiştir.

Tac Mahal, Şah Cihan'ın, büyük bir sevgiyle bağlı olduğu eşi Ercümen Bânû Begüm'ün 17 Zilkade 1040 (17 Haziran 1631) tarihinde genç yaşta vefatının ardından inşa edilmiştir. 1001 (1593) yılında doğan Ercümen Bânû Begüm, Cihangir'in vezirlerinden İ'timâdüddevele Mirza Gıyâsüddin'in oğlu Âsaf Han'ın kızıdır. Halası Nurcihan, Cihangir'in hanımıydı. Şah Cihan daha şehzade iken 1021'de (1612) onunla evlenen Ercümen Bânû kocasının tahta çıkması üzerine Mümtaz Mahal unvanını almıştır. Şah Cihan'dan olan on dört çocuğu arasında meşhur mutasavvıf Dârâ Şükûh, Şeyh Muhammed Bedahşî ve Muinüddin Çiştî'nin müridlerinden olup onların menâkıbına dair eserler yazan Cihanârâ Begüm ve Bâbürlü Hükümdarı Evrengzib Âlemgir anılabilir. Türbenin 1041 Cemâziyelâhîrinde (Ocak 1632) başlayan inşası yirmi iki yıl sürmüş, çevre düzenlemesi ve diğer bölümleriyle birlikte tamamlanması 1654 yılında mümkün olmuştur. Kaynaklarda Şah Cihan'ın "nâyâb, latif, acayip ve garip" bir